

Vladimir Geiger  
(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

## HEIMKEHR

### Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina

UDK 323.15(497.5=112.2)(091)  
Izvorni znanstveni članak  
Primljeno: prosinac 2002.

Rad na temelju arhivskoga gradiva i literature prikazuje povratak potkraj Drugoga svjetskog rata izbjeglih ili protjeranih slavonskih Nijemaca neposredno nakon rata u zavičaj. Pozornost je napose dana stavovima i djelatnostima jugoslavenskih vlasti u onemogućavanju povratka Nijemaca u Jugoslaviju. Posebno je na temelju iskaza / svjedočanstava folksdojčera, prikazana sudbina slavonskih Nijemaca koji su se nakon rata nastojali, ili i uspjeli, unatoč protivljenjima novih vlasti u Jugoslaviji, vratiti u zavičaj.

*Ključne riječi:* Nijemci, Jugoslavija, Slavonija, Drugi svjetski rat, prognostvo, povratak.

Do potkraj Drugoga svjetskog rata, većina jugoslavenskih Nijemaca (folksdojčera), uslijed ratnih događanja, izbjegla je ili je prognana iz svojih domova, pretežito u Austriju i Njemačku, ali i na područje Čehoslovačke, Poljske, Mađarske i Italije, gdje su i dočekali završetak rata. Mnogobrojni su se nakon rata odlučili na povratak u zavičaj.

Kako su savezničke okupacijske vlasti u Austriji i Njemačkoj i drugdje, izbjegle i protjerane jugoslavenske Nijemce smatrale jugoslavenskim državljanima, upućivale su ih i omogućivale im povratak u Jugoslaviju. O tome je izviješten i ministar kolonizacije Demokratske Federativne

---

\* U radu na ovome članku umnogome su mi literaturom, dokumentima i iskazima pripomogli prof. dr. Veljko Đ. Đurić (Filozofski fakultet, Priština, SR Jugoslavija), Josef Eder (Sindelfingen, SR Njemačka), Dragica Elizabeta Eklić (Osijek), mr. sc. Zoran Janjetović (Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, SR Jugoslavija), dr. sc. Husnija Kamberović (Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina), dr. sc. Jure Krišto (Hrvatski institut za povijest, Zagreb), Branko Schmidt (Zagreb), Tomislav Wittenberg (Požega), Karl Schumm (Böblingen, SR Njemačka), Stefan Schwob (Dietenheim, SR Njemačka), Rosa Selinsek - Mutlitz (Mainz, SR Njemačka), dr. sc. Katarina Spehnyak (Hrvatski institut za povijest, Zagreb) i Georg Tscherny (Karlsruhe, SR Njemačka). Koristim i ovu priliku i iskazujem im svoju zahvalnost.

Jugoslavije Sreten Vukosavljević, o čemu 26. srpnja 1945. iznosi svoje mišljenje Predsjedništvu Ministarskog savjeta DF Jugoslavije, Beograd: *“Obavešten sam da Američke i Engleske vojne vlasti, a i Sovjetske, smatraju Nemce, naše bivše državljane, našim državljanima i sada. Kad im se koji od ovih Nemaca javi za repatrijaciju u Jugoslaviju oni ga primaju i preko Mađarske upućuju nama. Da nam se ne bi infiltrirao jedan poveći broj Nemaca u Vojvodinu, ili, da nam se nebi na našim granicama u Mađarskoj nagomilao veći broj Nemaca mislim da bi bilo potrebno obavestiti Sovjetske vojne vlasti i vlasti Zapadnih saveznika i umoliti ih da nam ove Nemce više ne upućuju. Našim pak vlastima trebalo bi obratiti pažnju, da oštro paze da ko od ovih Nemaca ne uđe u našu zemlju.”*<sup>1</sup>

Naime, jugoslavenske vlasti su zauzele stav o zabrani povratka izbjeglih i prognanih Nijemaca iz Jugoslavije. Odluka da se onemogućiti povratak jugoslavenskih Nijemaca donesena je na sjednici Državne komisije za repatrijaciju, Beograd 22. svibnja 1945., s čime su se, zatim, suglasili Vlada DFJ i Generalštab Jugoslavenske armije.<sup>2</sup>

I mnogobrojnim slavonskim Nijemcima, izbjeglim ili protjeranim potkraj rata iz zavičaja, spriječen je nakon rata povratak u Jugoslaviju. Zaustavljani su na austrijsko - jugoslavenskoj i mađarsko - jugoslavenskoj granici i povratak im je bio onemogućen. Uslijedio je povratak u izbjegličke logore u Austriji i Njemačkoj.<sup>3</sup> Brojni slavonski Nijemci povratnici u zavičaj, uspjeli su, unatoč svemu, napose tijekom 1945., prijeći austrijsko - jugoslavensku ili mađarsko - jugoslavensku granicu. U zavičaj, svojim kućama, mnogi, ipak, nisu ni stigli. Zaustavljani su tijekom povratka u

<sup>1</sup> Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ), 50-35-73 /listovi 732., 764./; Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine* (Tešanj, 2000.), 57.; Zoran Janjetović, *Between Hitler and Tito. The disappearance of the Vojvodina Germans* (Beograd, 2000.), 183.; Vladimir Geiger, *Folksdočeri. Pod teretom kolektivne krivnje* (Osijek, 2002.), 33.

<sup>2</sup> AJ, 50-35-73 i 33-3; Kamberović, *Prema modernom društvu*, 58.

<sup>3</sup> Hans Tisler, Sepp Aroksalasch, Ernestinovo “Ernestin” Kreis Essegg (Osijek). *Eine donauschwäbische Siedlung Slavoniens (Kroatien - Jugoslawien) 1865 - 1944 - 1990* (s.l., s.a.), 8.-9.; Wilhelm Andreas Zimmermann, *Dorfchronik Wutschewzi 1850-1945* (Grünstadt, 2001.), 144., 152.-153.; Stefan Sehl, *Heimathbuch Drenje - Slatinik - Manditschevac - Pridvorje. Unvergessene Heimat Donauschwaben* (Reutlingen, 1994.), 386.; Adolf Kirschig, *Kula - Poretsch. Die Deutschen im Poschegaer Kessel* (Freilassing, 1962.), 68.; Tomislav Wittenberg, *Sesvetački kraj u srcu Poljadije* (Požega, 2002.), 72.; Anton Utri, Johann Schnapper, *Heimathbuch Semelzi und Keschinzi. Zur Erinnerung an unsere einstigen Heimatdörfer* (Graz - Linz, 1992.), 293.; Matthias Stolz, *Krndija Heimathbuch. Slawoniendeutsches Dorf ausgelöscht* (Graz, 1987.), 257.-258.; Johann Possert, *Viškovci Heimathbuch. Zur Erinnerung an ein kleines Bauerndorf* (Lieboch, 1989.), 100.; Valentin Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa* (Stuttgart, 1989.), 465.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 - 1948 (München / Sindelfingen, 1991.), 744., 765.-767., 795.

Sloveniji (Prekmurje, Štajerska) i Hrvatskoj (Međimurje, Podravina, Baranja). Pri tome im je, u pravilu, sva imovina koju su sa sobom imali bila oduzeta (opljačkana). Zatim su vraćeni, odnosno prognani iz Jugoslavije preko austrijske ili mađarske granice.<sup>4</sup>

Okupacijske vlasti u Austriji ne samo da su poticale povratak Nijemaca u Jugoslaviju, nego su iskazivale i protivljenje jugoslavenskim nastojanjima, da onemoguće povratak izbjeglica / prognanika, a napose su se protivile jugoslavenskim nastojanjima, da Nijemce protjeruju iz Jugoslavije.

Ministarstvo vanjskih poslova DFJ, Beograd, izvijestilo je 26. siječnja 1946. Generalni sekretarijat Predsjedništva Ministarskog savjeta DFJ, Beograd, da je od Jugoslavenske vojne misije pri Savezničkom vijeću za Austriju primilo izvješće, da je pomoćnik britanske vojne komande, potpukovnik Flotcheri intervenirao kod Jugoslavenske vojne misije, moleći je da obavijesti jugoslavenske vlasti “*o potrebi prestanka sa ilegalnim prebacivanjem nepoželjnog elementa iz Jugoslavije u Austriju.*”<sup>5</sup> Od Jugoslavenske vojne misije potpukovnik Flotcheri je zahtijevao “*da se svi do sada na razne načine prebačeni prime natrag.*”<sup>6</sup>

Oko 600.000 izbjeglica i prognanika u Austriji iz zemalja istočne i jugoistočne Europe, potkraj i prvih godina nakon Drugoga svjetskog rata, između kojih i oko 100.000 jugoslavenskih Nijemaca predstavljalo je za austrijske i savezničke okupacijske vlasti velike poteškoće. Jugoslavenske Nijemce nije bilo moguće repatriirati iz Austrije u Njemačku, jer nisu navedeni u Potsdamskom sporazumu.<sup>7</sup> Na Potsdamskoj konferenciji (17. srpnja do 2. kolovoza 1945.) savezničkih velesila pobjednica u ratu, pitanje Nijemaca u Jugoslaviji nije spominjano. Naime, na Potsdamskoj konferenciji legalizirano je samo iseljenje (etničko čišćenje) Nijemaca na istoku Europe kao najtrajnije i zadovoljavajuće rješenje, te zaključeno (XIII “Uredno iseljavanje njemačkog stanovništva”<sup>8</sup>) da se preostalo njemačko stanovništvo iz Poljske, Čehoslovačke i Mađarske ima preseliti na područje Njemačke.

U izvješću Ministarstva vanjskih poslova od 26. siječnja 1946. Generalnom sekretarijatu Predsjedništva Ministarskog savjeta DFJ, Beograd, istaknuto je i, da je Jugoslavenska vojna misija “*pregovarala sa sovjetskom*

<sup>4</sup> Kirschig, *Kula – Poretsch*, 68.; Wittenberg, *Sesvetački kraj u srcu Poljadije*, 72.; Valentin Oberkersch, *Heimabuch der Deutschen aus Vinkovci und Umgebung* (Biberach, 1975.), 214.; Johann Herzog, Stefan Klemm, *Heimabuch der Donauschwaben aus Jarmina – Jahrmein* (Wien, 1976.), 200.-201.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, 795., 798.-799.

<sup>5</sup> Kamberović, *Prema modernom društvu*, 58.

<sup>6</sup> AJ, 50-35-73.

<sup>7</sup> Dušan Nećak, “O problemu “razseljenih oseb” (D.Ps.) in jugoslovanskih “Volksdeutscherjev” v Austriji ter o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945 - 1947)”, *Zgodovinski časopis*, letnik 50, št. 4 (105) (Ljubljana, 1996.), 561.- 563.

<sup>8</sup> *Ujedinjene nacije. Zbirka dokumenata 1941-1945* (Beograd, 1947.), 124.-125.

*Vojnom upravom o upućivanju svih Folksdojčera odredjenom maršrutom u Meklenburg /.../*”, a kako odobrenje iseljavanja Nijemaca na taj način očekuje za nekoliko dana “*predlaže da se sa ilegalnim prebacivanjem prestane.*” Ministarstvo vanjskih poslova usvajajući mišljenje Jugoslavenske vojne misije, izvještava “*da se privremeno, do reguliranja pitanja putem pregovora, prestane sa novim prebacivanjem Nemaca.*”<sup>9</sup>

Ipak, savezničke, američke, britanske i sovjetske vlasti očito su bile svjesne činjenice, da Jugoslavija nikako ne želi izbjeglim / protjeranim Nijemcima dopustiti povratak u zavičaj. To je stvaralo nove poteškoće i nametalo nova rješenja.

Ured opunomoćenog ministra Kraljevine Velike Britanije za središnje Sredozemlje, Caserta, izvijestio je 22. siječnja 1946. Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Velike Britanije, London, da se u Italiji nalazi, uz ostale, i 3000 njemačkih izbjeglica / prognanika, kojih je većina zavičajna u Jugoslaviji. Mišljenja su da je nelogično, da im se odobri status raseljenih osoba i da na taj način dobiju povlastice, koje bi za takve osobe dali Ujedinjeni narodi. Stav je (britanskih) vojnih vlasti, da Nijemce / folksdojčere koji se ne žele vratiti u Jugoslaviju ili koji su nepoželjni za jugoslavenske vlasti, treba uputiti u Austriju ili Njemačku (“*As it would seem illogical to allow them eventually to become displaced persons, and benefit from any arrangements which may be made by U.N.O. for such people, the military authorities suggest that the residue of Volksdeutsche who are unwilling to go to Yugoslavia or who are unacceptable to the Yugoslavs should be sent to Austria or Germany.*”). Dopis istog sadržaja upućen je britanskim predstavnicima u Beogradu, Ateni, Kairu, Beču, Berlinu, Parizu i Rimu.<sup>10</sup> Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Velike Britanije, izvijestilo je zatim 1. veljače 1946. Ured opunomoćenog ministra za središnje Sredozemlje, Caserta, da je jugoslavenska Vlada nedavno predložila da se sve njemačko govoreće stanovništvo iseli iz Jugoslavije u Njemačku, te da se ovaj prijedlog trenutno razmatra (“*Yugoslav Government have recently proposed officially that the whole German speaking population of Yugoslavia be transferred to Germany. Possibility is at present being explored.*”). Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Velike Britanije naglašava, da ne vide razlog zašto se 3000 Nijemaca iz Jugoslavije, koji se nalaze u izbjeglištvu / prognaništvu u Italiji, ne bi uputilo na isto odredište kao što se predlaže / namjerava i s Nijemcima iz Jugoslavije. Ali, mišljenja su, ovo pitanje, ipak, mora ostati otvoreno dok se ne riješe veća pitanja (“*If it materialises in whole or in part, I see no reason why 3,000 Volksdeutsche in Italy should not be sent to same destination as Volksdeutsche in Yugoslavia. Question must, however, remain in suspense until larger principle has been settled.*”). Dopis istog

<sup>9</sup> AJ, 50-35-73.

<sup>10</sup> Public Record Office, London, Foreign Office, Political Department: General Correspondence (371) / 59379.

sadržaja upućen je britanskim predstavnicima u Beogradu, Ateni, Kairu, Berlinu, Parizu i Rimu.<sup>11</sup>

Odjeljenje za repatrijaciju Ministarstva socijalne politike DFJ (ministar socijalne politike) dostavilo je 4. lipnja 1945. na suglasnost Predsjedništvu Ministarskog savjeta DFJ "Zaključak Državne komisije za repatrijaciju o repatriranju bivših jugoslovenskih državljana mađarske i nemačke narodnosti" od 22. svibnja 1945., u kojemu je određeno, da se "bivši" jugoslavenski državljani mađarske narodnosti mogu svi vratiti u Jugoslaviju, s tim da odgovaraju samo oni pojedinci koji su se "ogrešili". Za jugoslavenske Nijemce je odlučeno *"bez obzira da li su zarobljeni kao pripadnici fašističke vojne sile ili su civilna lica, ne primati u našu zemlju. Što se tiče spornih pojedinačnih slučajeva, kao što je slučaj u kome se bivši jugoslavenski državljani nemačke narodnosti poziva na svoj antifašistički rad, o njima će se posebno rešavati. Za ovaj zaključak pribaviti i suglasnost merodavnih nacionalno političkih faktora."* Isti dopis upućen je na suglasnost i Generalštabu Jugoslavenske armije (Otsjek za ratne zarobljenike).<sup>12</sup> Generalni sekretar Vlade DFJ Jugoslavije, Beograd, izvijestio je 7. lipnja 1945. Ministarstvo socijalne politike DFJ Državnu komisiju za repatrijaciju, da se Predsjedništvo Ministarskog savjeta DFJ ne slaže sa *"zaključkom u podjednako tretiranju svih Nemaca jer verovatno je da među tim Nemcima ima i takvih koji su po svom političkom stavu antifašisti i kao takvi saradjivali sa Narodno-oslobodilačkim Pokretom u toku nemačke okupacije naše zemlje. Zbog toga je potrebno da se u zaključku Državne komisije ti ljudi nemačke narodnosti ne mere istim merilom kao i ostali Nemci, tj. da se pravi izuzetak u tom pogledu. Zaključak Komisije je u protivnosti sa osnovnim principima naše Vlade i njene internacionalističke politike, te će stoga Državna komisija u zaključku napraviti izmene u smislu gornjih primedaba."*<sup>13</sup>

Komunističke vlasti Jugoslavije izbjegle i protjerane Nijemce nisu više smatrale državljanima Jugoslavije. Štoviše, i preostale Nijemce u Jugoslaviji namjeravale su protjerati iz zemlje. To je najjednostavnije otvaralo mogućnost radikalne promjene vlasničkih odnosa i etničke slike Jugoslavije. Predsjedništvo Ministarskog savjeta DF Jugoslavije, Beograd, izvijestilo je 11. lipnja 1945.: *"Vlada Jugoslavije stoji na stanovištu da sve Njemce koji se nalaze u okviru granica Jugoslavije raseli i uputi u Njemačku, čim se zato stvore povoljni tehnički uslovi."*<sup>14</sup> O tome je, iznoseći detaljne upute, "Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca" pri Ministarstvu unutrašnjih poslova Federalne države Hrvatske, Zagreb, izvijestila 7. srpnja 1945. oblasne i okružne Narodne odbore.<sup>15</sup>

<sup>11</sup> Isto.

<sup>12</sup> AJ, 50-35-73 /list 717./.

<sup>13</sup> AJ, 50-35-73 /list 718./.

<sup>14</sup> AJ, 50-35-73.; Geiger, *Folksdojčeri*, 32.

<sup>15</sup> Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Ostavština Svetozar Ritig, kut. 1, fasc. 5 "Protjerivanje Nijemaca iz FNRJ" - Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutrašnjih poslova Federativne države Hrvatske, Broj 1/45., Predmet: Njemaca naših državljana repatriacija (iselenje Njemaca) -upute-, Zagreb, 7. VII. 1945.; Geiger, *Folksdojčeri*, 32.



Generalni sekretar Vlade DFJ, izvijestio je 11. lipnja 1945. Ministarstvo socijalne politike i Ministarstvo vanjskih poslova DFJ: *“da naša vlada neće primati u zemlju jugoslovenske dr□avljane njemačke narodnosti, koji su se zatekli na teritoriju drugih dr□ava bilo kao vojni zarobljenici ili inače. Jer vlada Jugoslavije stoji na stanovištu, da sve Njemce koji se nalaze u okviru granica Jugoslavije, raseli i uputi ih u Njemačku, čim se za to stvore povoljni tehnički uslovi.”*<sup>16</sup> Ministarstvo socijalne politike DFJ Odjeljenje za repatrijaciju, izvijestilo je zatim 6. srpnja 1945. Predsjedništvo Ministarskog savjeta DFJ, da je Državna komisija za repatrijaciju pitanje repatrijacije pripadnika njemačke narodnosti na sastanku od 23. lipnja ponovo razmotrila i ustvrdila da je i na sastanku od 22. svibnja 1945. dijelila isto mišljenje koje ističe i Predsjedništvo Ministarskog savjeta DFJ *“da će se svaki pojedini slučaj, kad se Namac, naš dr□avljanin pozove na svoj antifašistički stav, posebno razmotriti.”*<sup>17</sup>

Načelnik Jugoslavenske delegacije pri Savezničkoj kontrolnoj komisiji u Mađarskoj, Budimpešta, pukovnik Cicmil, izvijestio je 15. rujna 1945. Predsjedništvo Vlade DFJ: *“Delegati za repatriranje Ministarstva socijalne politike svakodnevno podnose izveštaj, da se Nemci - biv. dr□avljani Jugoslavije - upućuju u Jugoslaviju i nesmetano dolaze sve do Budimpešte u nameri da prodru u Jugoslaviju. Pomenuti organi za repatriranje se svesrdno zala□u i onemogućavaju da Nemci produ□e dalje i pomoću ruskih organa ih vraćaju natrag. Pomenuti Nemci idu zajedno u transportima Jugoslovena, u posebnim transportima, kao i pojedinačno sa posebnim objavama. Upućuju ih nadle□ni organi, a i oni sami idu na svoju ruku. Ova delegacija je više puta neposredno ukazivala našim organima u Pragu, Brnu, Bratislavi i Beču na potrebnu budnost u pogledu onemogućavanja Nemcima, da se transportuju u Jugoslaviju. O tome su pisali delegati za repatriranje svome resornom Ministru a takodje o istom izvještavano i Ministarstvo inostranih poslova. Podnoseći ovaj izveštaj, molim da se nastoji da se pojača budnost na svim prethodnim tačkama za repatriranje, Pragu, Beču, Brnu, Bratislavi, jer je to jedini put da se u potpunosti sprovede u delo zaključak Dr□avne Komisije za Repatriranje: da se Nemci, bivši dr□avljani Jugoslavije ne mogu više vratiti u Jugoslaviju. Budnost organa za repatriranje u Budimpešti će sprečiti, da ovi Nemci produ□e put za Jugoslaviju, ali je njihovo prisustvo u Mađarskoj takodje nepo□eljno za našu zemlju.”*<sup>18</sup> O tome je generalni sekretar Vlade DF Jugoslavije, Beograd, izvijestio 18. rujna 1945. Ministarstvo vanjskih poslova DFJ, Beograd, uz napomenu: *“Izvolite upozoriti sve naše organe koji nas predstavljaju u Austriji i Čehoslovačkoj da pojačaju svoju budnost na svim odredjenim tačkama za repatriranje, a naročito u Pragu, Beču, Brnu, Bratislavi, kako bi se onemogućilo prebacivanje Nemaca u našu zemlju i sproveo u delo zaključak Dr□avne komisije za repatrijaciju: da se*

<sup>16</sup> AJ, 50-35-73; Kamberović, *Prema modernom društvu*, 56.

<sup>17</sup> AJ, 50-35-73 /list 719./.

<sup>18</sup> AJ, 50-35-73.

*Nemci, bivši državljani Jugoslavije ne mogu više povratiti u Jugoslaviju.*” Dopis je upućen istoga dana i Ministarstvu socijalne politike DFJ, Beograd, s istom napomenom, da poduzmu preko svojih “organa za repatrijaciju u odnosnim zemljama sve mere da se osujeti prebacivanje Nemaca u našu zemlju.”<sup>19</sup>

Povratak izbjeglih / prognanih Nijemaca u Jugoslaviju omogućavale su i provodile, ne samo britanske i američke, nego i sovjetske vojne vlasti u Austriji i Njemačkoj. Generalni sekretar Vlade DF Jugoslavije, Beograd, izvjestio je još 11. lipnja 1945. Ministarstvo vanjskih poslova DFJ, Beograd, da obavijeste Veleposlanstvo Sovjetskog Saveza i Jugoslavensku vojnu misiju o stavu Vlade DFJ “da naša vlada neće primati u zemlju jugoslovenske državljane njemačke narodnosti, koji su se zatekli na teritoriju drugih država bilo kao vojni zarobljenici ili inače.”<sup>20</sup> Pomoćnik načelnika Štaba Korpusa narodne obrane Jugoslavije, Beograd, izvijestio je 6. rujna 1945. Generalštab Jugoslavenske armije, Beograd, i generala Aleksandra Rankovića, da Sovjeti željeznicom prebacuju Nijemce u Jugoslaviju: “/.../ Dovukli su kompoziciju do granice i prebacili je u našu zemlju, a lokomotivu otkopčali i vratili se nazad. Mi smo kompoziciju vratili natrag u Mađarsku. Molimo za hitnu intervenciju kod kontrolne komisije u Budimpešti, preko ruske ambasade.”<sup>21</sup> Ovakvih povrataka Nijemaca u Jugoslaviju, potpomognutih od Sovjeta, bilo je i kasnije. Generalni sekretarijat Vlade FNRJ, Beograd, izvijestio je 30. lipnja 1947. Ministarstvo vanjskih poslova FNRJ, Beograd (pomoćnika ministra vanjskih poslova Beblera): “da je prije kratkog vremena prebačeno od strane sovjetskih vlasti kod nas u Suboticu jedna grupa od 120 folksdojčera, koji su dali izjave da su državljani FNRJ. O ovom slučaju sovjetske vlasti nas nisu pitale, nego su nas stavile pred gotov čin. Obratite pažnju da nam se u buduću ne bi slično ponovilo.” Isto izvješće upozorava “da mnogi folksdojčeri govore da su građani FNRJ i navode da su Srbi ili Hrvati i t. sl. Na ovo treba obratiti pažnju da nam se ne bi ponovo ovakvi vraćali u zemlju.”<sup>22</sup>

Ministarstvo socijalne politike DFJ Odjeljenje za repatrijaciju, Beograd, izvijestilo je 16. listopada 1945. Predsjedništvo Ministarskog savjeta DFJ, Beograd, o “Nadležnosti organa za donošenje odluke o povratku u našu zemlju lica nemačke narodnosti koja se pozivaju na aktivno pomaćanje našeg NO pokreta za vreme rata”. Ministarstvo socijalne politike DFJ Odjeljenje za repatrijaciju, napominje: “Licima nemačke narodnosti, ranije jugoslovenskim državljanima, koji su izbegli zajedno sa okupatorskom fašističkom silom ne dopušta se povratak u našu zemlju. I Državna komisija za repatrijaciju, uz saglasnost Predsedništva Ministarskog saveta DFJ i Ministarstva inostranih poslova, donela je zaključak o zabrani povratka

<sup>19</sup> AJ, 50-35-73 /listovi 782., 783./.

<sup>20</sup> AJ, 50-35-73. /list 706./.

<sup>21</sup> AJ, 50-35-73 /listovi 732., 764./; Kamberović, *Prema modernom društvu*, 57.

<sup>22</sup> AJ, 50-35-73 /list 969./.

*tim licima, izuzimajući samo ona koja dokažuju da su za vreme rata i okupacije naše zemlje aktivno pomagala naš pokret. Izvestan broj među njima podneo je već molbe preko naših delegata ili preko naših diplomatsko vojnih predstavništava u kojima mole za odobrenje povratka u našu zemlju pozivajući se na aktivnu pomoć koju su za vreme okupacije navodno ukazivali našem NO pokretu i njegovim pristalicama. Ove molbe su dosad dostavljane odgovarajućim mesnim odborima u cilju proveravanja molbenih navoda i saslušanja svedoka na koje se molioci pozivaju. Međutim, ovde se postavlja pitanje koji će organ biti nadležan da odluči, pošto se provere molbeni navodi i ispituju citirani svedoci, da li je eventualno dokazana pomoć takve prirode i značaja da bi lice nemačke narodnosti, koje ju je ukazalo, zaslužiло da zbog nje izuzetno bude repetrirano u našu zemlju. Da li će tu odluku o izuzetnom odobrenju repetriranja lica nemačke narodnosti po osnovu njegove aktivne pomoći našem NO pokretu donositi Ministarstvo narodne odbrane (odelenje zaštite naroda) ili Ministarstvo unutrašnjih poslova DFJ, tako da bi se i podnete molbe upućivale tom nadležnom organu, koji bi po njima sprovodio potreban postupak i odlučivao, a organi služe za repatriaciju odnosno u odsustvu ovih naša diplomatska vojna predstavništva imali bi samo da izvrše tu odluku, tj. da izvrše repatriaciju ako je molba uvažena ili da je odbiju ako je molba odbijena.”<sup>23</sup>*

Generalni sekretar Predsjedništva Ministarskog savjeta DFJ, Beograd, izvijestio je zatim 22. listopada 1945. Ministarstvo socijalne politike DFJ, Beograd “da donošenje konačnih odluka o repatriaciji lica nemačke narodnosti može da donosi samo Ministarstvo unutrašnjih poslova”, kojemu isključivo treba upućivati sve molbe, a “koje će sprovoditi potreban postupak i donositi konačnu odluku u svakom pojedinom slučaju.”<sup>24</sup>

Unatoč svim nastojanjima jugoslavenskih vlasti da spriječe povratak Nijemaca u Jugoslaviju, neposredno nakon završetka rata, mnogi slavonski Nijemci uspjeli su se vratiti iz izbjeglištva / prognaništva, pretežito u Austriji i Njemačkoj, u zavičaj svojim kućama. Putem im je, uglavnom, sva imovina koju su sa sobom imali bila oduzeta (opljačkana). Ubrzo su, nakon dolaska u zavičaj, uhićeni i internirani u logore. Iz mjesnih sabirnih logora, slavonski Nijemci upućivani su u logore u Josipovcu kraj Osijeka i u Valpovu, odakle su, s drugim u zavičaju ostalim Nijemcima, trebali biti prognani željezničkim transportima u Njemačku, odnosno Austriju. Transporti sa slavonskim (i drugim hrvatskim i jugoslavenskim) Nijemcima upućivani su željeznicom u Austriju. U prepunim stočnim vagonima, nema dovoljno hrane i vode, te mnogi iscrpljeni tijekom višednevnog puta pobolijevaju. Početkom srpnja 1945. prognan je jedan veći transport interniranih Nijemaca iz logora Josipovac, među njima i onih koji su se nedavno povratili u zavičaj. Transporti, koje neki nisu preživjeli, čekaju na austrijskoj granici ili negdje u putu. Međutim, granica ostaje zatvorena jer savezničke okupacijske sile i

<sup>23</sup> AJ, 50-35-73; Geiger, *Folksdojčeri*, 34.

<sup>24</sup> AJ, 50-35-73.



tadašnje austrijske vlasti više ne primaju izbjeglice / prognanike. Kako je izgon Nijemaca iz Jugoslavije zbog zatvaranja granice prema Austriji (i Mađarskoj) od strane savezničkih okupacijskih vlasti sredinom srpnja 1945., to onemogućio, za većinu Nijemaca slijede logori i prinudni rad.<sup>25</sup> U kratkom vremenu tijekom lipnja i srpnja 1945. s austrijske granice odnosno puta prema Austriji vraćeno je oko 5000 do 6000 osoba, pretežito staraca, žena i djece.<sup>26</sup> Nakon kraćeg zadržavanja u Velikoj Pisanici pokraj Bjelovara, od početka kolovoza 1945. krenuli su transporti prema istoku, u logore Krndija, Josipovac, Valpovo ili druge logore u Slavoniji, Baranji, Srijemu i Bačkoj. To je značilo nastavak stradanja većine slavonskih, srijemskih, baranjskih i bosanskoposavskih Nijemaca koji su bili u tim transportima. Kako je planirano protjerivanje Nijemaca iz Jugoslavije moralo biti odgođeno do daljnjeg, tipska rješenja o protjerivanju Nijemaca u Austriju i Njemačku, sadržavaju napomenu: "*dok ne budu postojale mogućnosti za njihov transport isti će se nalaziti u logoru na prisilnom radu*"<sup>27</sup>. Najmanje oko 10.000 slavonskih Nijemaca ostalo je, nakon zatvaranja austrijske granice i prestanka primanja prognanika iz Jugoslavije u ljeto 1945., internirano u logore. Većina ih je nakon puštanja iz logora i otvaranja granica iselila, tijekom pedesetih i početkom šezdesetih godina 20. stoljeća, u Austriju i Njemačku.

<sup>25</sup> *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien* (Düsseldorf, 1961.<sup>1</sup>, München, 1984.<sup>2</sup>, Augsburg, 1994.<sup>3</sup>), 101E.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, 662., 722., 726., 728., 732.-734., 744., 748.-749., 779., 787., 791.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944 – 1948* (München / Sindelfingen, 1993.), 796.-800., 812.-814., 819.-824.; Vladimir Geiger, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti* (Osijek, 1999.), 373., 385.-386., 388., 390.-391., 395.-397., 409., 419.; Possert, *Viškovci Heimatbuch*, 100.; Oberkersch, *Heimatbuch der Deutschen aus Vinkovci und Umgebung*, 214.; Herzog, Klemm, *Heimatbuch der Donauschwaben aus Jarmina – Jahrmein*, 200.-201.; Utri, Schnapper, *Heimatbuch Semelzi und Keschinzi*, 296.-297.; Zimmermann, *Dorfchronik Wutschewzi*, 141., 149., 155.-156.; Leopold Karl Barwich, *Menschen zwischen Welten. Heimatbuch Welimirowatz. Zur Erinnerung an unser deutsches Dorf in Slawonien* (Reutlingen, 1985.), 237.-238.; Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 465.; Wittenberg, *Sesvetački kraj u srcu Poljadije*, 70.; Ervin Heine, "Osječka svjedočanstva. Od nemila do nedraga", *Glas Slavonije* (Osijek, 17. rujna 1994.), 37.; Stefan Schwob, "Sjećanja. Sveti Antun iz Krndije" / "Erinnerungen. Der heilige Antonius von Krndija", *Deutsches Wort / Njemačka riječ*, 38 (Osijek, 2000.), 5./8.; Stefan Schwob, "Der heilige Antonius von Krndija", *Mitteilungen für die Donauschwaben in der Bundesrepublik Deutschland*, Jg. 46, Nr. 11 (Eggenstein - Leopoldshafen, 15. November 2000.), 12.; Stefan Schwob, *Erlebte Grenzen 1944 - 1954*, [www.uni-ulm.de/LiLL/3.0/D/zeit/schwob\\_6.htm](http://www.uni-ulm.de/LiLL/3.0/D/zeit/schwob_6.htm); Stefan Schwob, *Hunger*, [www.uni-ulm.de/LiLL/3.0/D/zeit/schwob\\_5.htm](http://www.uni-ulm.de/LiLL/3.0/D/zeit/schwob_5.htm); Stefan Schwob, *Der Rest eines Kopfkissenbezugs*, [www.uni-ulm.de/LiLL/3.0/D/zeit/schwob\\_1.htm](http://www.uni-ulm.de/LiLL/3.0/D/zeit/schwob_1.htm); Stefan Schwob, *So erlebte ich meine Jugendzeit und die Jahre 1941-1954*, [www.uni-ulm.de/LiLL/3.0/D/zeit/schwob\\_4.htm](http://www.uni-ulm.de/LiLL/3.0/D/zeit/schwob_4.htm).

<sup>26</sup> *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, 100E.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen - Vernichtungslager - Kindreschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948* (München / Sindelfingen, 1995.), 887.

<sup>27</sup> Geiger, *Radni logor Valpovo*, 10.; Geiger, *Folksdojčeri*, 33.

Ministarstvo za Bosnu i Hercegovinu DFJ, Beograd, uputilo je 14. lipnja 1945. Predsjedništvu Narodne Vlade Bosne i Hercegovine, Sarajevo, dopis kojim naglašava *“Posle sloma Nemačke pojavili su se na našoj granici prema Austriji neki Nemci, koji su za vreme okupacije iseljeni sa teritorije Bosne. Oni pokušavaju da udju u našu zemlju. Iako je našim graničnim vlastima dato naredjenje da ih ne puštaju u zemlju, ima obaveštenja da se izvestan broj tih Nemaca prebacio na neki način preko granice /.../.”*<sup>28</sup> Nijemci, koji su se vratili u zavičaj, tražili su natrag svoja imanja, kao primjerice u kotaru Prnjavor.<sup>29</sup> Pri tome *“narodne vlasti još nemaju uputstva kakav stav da zauzmu prema njima.”* Predsjedništvo Narodne Vlade Bosne i Hercegovine zamoljeno je *“da preduzme mere radi ispitivanja: na koji način su se ti Nemci prebacili preko granice, da bi se odmah sprečilo ponavljanje takvih slučajeva.”*<sup>30</sup> Ministarstvo za Bosnu i Hercegovinu naglašava u dopisu Predsjedništvu Narodne Vlade Bosne i Hercegovine 14. lipnja 1945., da je već ranije Ministarski savjet Jugoslavije izdao jedan povjerljiv raspis po kojemu Nijemce, koji su se uspjeli vratiti, ne treba puštati na njihova imanja, nego ih treba internirati u logore *“Ne puštati Nemce na njihova imanja, držati ih u logoru internirane i upotrebljavati ih za radove /.../.”*<sup>31</sup> Upravni odjel Narodnog odbora Bosanska Gradiška izvješćuje 21. kolovoza 1945., Okružni narodni odbor Banja Luka, da je postupio po naređenju, koje je Upravno odjeljenje Okružnog narodnog odbora Bosanska Gradiška prosljedilo 10. lipnja 1945. potčinjenim organima vlasti o protjerivanju Nijemaca, ustaša i četnika u radne logore: *“/.../ svi Njemci koji su ostali kod svojih kuća, kao i oni koji su pristizali iz raznih krajeva sa namjerom da se povrate svojim kućama, upućeni su u radne logore, kao i ovi koji još pristižu.”*<sup>32</sup>

Komitet za socijalno staranje pri Vladi FNRJ, Beograd, izvijestio je 28. svibnja 1947. Genaralni sekretarijat Predsjedništva Vlade FNRJ, Beograd, da ih je Delegacija za repatrijaciju u Austriji izvijestila *“da se velik deo folksdojčera obraća našim organima za repatrijaciju i traže da im se omogući repatriacija na osnovu potvrda kojima im se odobrava povratak u FNRJ – izdatih od strane narodnih odbora iz zemlje. Naši organi dolaze često u nezgodu kada pred predstavnicima Unre ili savezničkih oficira moraju odbiti zainteresovane, pošto se ovakve potvrde ne mogu smatrati kao važeće dozvole za povratak u FNRJ. S druge strane, odbijanje repatriacije po ovim potvrdama povlači za sobom i protu-propagandu koja ometa rad na repatriaciji ostalih raseljenih lica. Potrebno bi bilo da narodni odbori prestanu sa izdavanjem bilo kakvih potvrda koje se odnose na odobrenje povratka naših državljana iz inostranstva, pa vas molimo da u ovom smislu preduzmete potrebne mere,*

<sup>28</sup> AJ, 22-1 /list 132./; Kamberović, *Prema modernom društvu*, 57.

<sup>29</sup> Isto.

<sup>30</sup> AJ, 22-1 /list 132./.

<sup>31</sup> AJ, 22-1 /list 132./; Kamberović, *Prema modernom društvu*, 57.

<sup>32</sup> Arhiv Bosanske krajine, Banja Luka, Okružni narodni odbor Banja Luka, kut. 125, dok. br. Pov. 166/45.; Kamberović, *Prema modernom društvu*, 56.

kako bi se što skorije prestalo sa izdavanjem ovih potvrda. Molimo vas, da se prilikom obraćanja na mesne odbore po ovome, naglasi da je za donošenje odluka o povratku u FNRJ nadležno – Odeljenje za repatriaciju Komiteta za socijalno staranje pri Vladi FNRJ.”<sup>33</sup> O tome je, prenoseći navode Delegacije za repatriaciju u Austriji, Generalni sekretarijat Vlade FNR Jugoslavije, Beograd, izvijestio 2. lipnja 1947. Predsjedništva Vlada Narodnih republika Srbije (Beograd), Hrvatske (Zagreb), Slovenije (Ljubljana), Bosne i Hercegovine (Sarajevo), Makedonije (Skopje) i Crne Gore (Cetinje), napose naglašavajući “da je za donošenje odluka o povratku u FNRJ nadležno – jedino Odeljenje za repatriaciju Komiteta za socijalno staranje pri Vladi FNRJ.” Predsjedništva Vlada Narodnih republika zamoljena su da o navedenom žurno izvijeste sve kotarske narodne odbore i o učinjenom izvijeste Predsjedništvo Vlade FNRJ.<sup>34</sup> Predsjedništva Vlada Narodnih republika izvijestila su nedugo zatim Generalni sekretarijat Vlade FNRJ o poduzetim mjerama (Predsjedništvo Vlade Narodne Republike Bosne i Hercegovine 6. lipnja<sup>35</sup>, Predsjedništvo Vlade Narodne Republike Slovenije 7. lipnja<sup>36</sup>, Predsjedništvo Vlade Narodne Republike Crne Gore 10. lipnja<sup>37</sup>, Predsjedništvo Vlade Narodne Republike Hrvatske 21. lipnja<sup>38</sup>). Kao i predsjedništva drugih narodnih republika, Predsjedništvo Vlade Narodne Republike Hrvatske raspisom od 10. lipnja 1947. izdalo je “nalog svim narodnim odborima na području Narodne Republike Hrvatske da prestanu sa izdavanjem bilo kakvih potvrda, koje se odnose na odobrenje povratka naših državljana iz inostranstva u zemlju.”<sup>39</sup>

Nijemcima koji su se iz izbjeglištva ili prognaništva namjeravali vratiti svojim kućama, vojni predstavnici Jugoslavije odgovarali su u skladu s jednostranim odlukama i stavovima jugoslavenskih vlasti.

Bavarski crveni križ, München, izvješten je 29. studenoga 1945. od načelnika Jugoslavenskih oficira za vezu pri 3. američkoj armiji u Münchenu, kapetana Radosavljevića: “Povodom pitanja Volksdeutschera daje se sledeće objašnjenje: Poziv Jugoslovenske Vlade i dati rok za prijavljivanje radi repatriacije ne odnosi se na Volksdeutschere. Volksdeutscheri se ne mogu vratiti u Jugoslaviju. Za sada su uputstva o njima takva, a dali će se i u koliko izmeniti posle zasedanja Ustavotvorne Skupštine, objaviće se putem radia, a Jugoslovenski oficiri za vezu dobiće instrukcije za rad.”<sup>40</sup>

<sup>33</sup> AJ, 50-35-73 /list 962./.

<sup>34</sup> AJ, 50-35-73 /list 963./.

<sup>35</sup> AJ, 50-35-73 /list 964./.

<sup>36</sup> AJ, 50-35-73 /list 965./.

<sup>37</sup> AJ, 50-35-73 /list 966./.

<sup>38</sup> AJ, 50-35-73 /list 967./.

<sup>39</sup> Isto.

<sup>40</sup> Archiv des Institutes für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen (AIDGL), Nachlas Franz Hamm (HA), 230.

Naime, u skladu s jugoslavenskim jednostranim stavovima “Uredba o organizaciji službe za repatriaciju ratnih zarobljenika, prisilno odvedenih radnika, interniraca itd.”<sup>41</sup> od 28. travnja 1945., kao i “Pravilnik o izvršenju Uredbe o organizaciji službe za repatriaciju ratnih zarobljenika, prisilno odvedenih radnika, interniraca itd.”<sup>42</sup> od 31. svibnja 1945., ne predviđaju repatrijaciju izbjeglih ili protjeranih Nijemaca u Jugoslaviju.

Na pismeni upit nekog Jovana Šena, boravećeg u Njemačkoj, očito vojvodanskog Nijemca, za mogućnost povratka u Jugoslaviju, načelnik Odjeljenja za repatrijaciju Vojne misije FNR Jugoslavije pri Kontrolnom vijeću za Njemačku u Berlinu, potpukovnik Sardelić, odgovara 13. prosinca 1946.: “*Svi Volksdeutscheri, koji su živeli u Jugoslaviji izgubili su zakonom dr̂avljanstvo FNR Jugoslavije, osim onih koji su aktivno pomagali Narodno Oslobođilačku Borbu i Pokret ili učestvovali u njem. U vezi toga ne možete da se repatrirate natrag u FNR Jugoslaviju. U koliko imate tamo Vaše rodbine, možete im pisati redovnom poštom.*”<sup>43</sup>

Tvrđnje, da je jugoslavenskim Nijemcima nekim navodnim zakonom oduzeto državljanstvo Jugoslavije, bez temelja su i neistinite. Jugoslavenskim Nijemcima su uskraćena sva nacionalna, politička i građanska prava u Jugoslaviji, ali oni su i dalje, unatoč svemu, bili jugoslavenski državljani. Iako zakonske odredbe nisu za to pružale nikakva temelja, jugoslavenske su vlasti sprječavale povratak izbjeglih / protjeranih Nijemaca u Jugoslaviju, objašnjavajući to time da su oni izgubili jugoslavensko državljanstvo.<sup>44</sup> Uz sve, jugoslavenske su vlasti uporno zastupale takav stav, iako bez pravnog temelja.

Kako na Potsdamskoj konferenciji pitanje jugoslavenskih Nijemaca nije spominjano, FNR Jugoslavija je u siječnju 1946. zahtijevala od Savezničkog Kontrolnog vijeća za Njemačku, koje je prethodno prihvatilo nacrt o naseljavanju Folksdojčera u Njemačku, da dopusti preseljavanje u Njemačku i preostalih oko 110.000 Nijemaca iz Jugoslavije.<sup>45</sup>

<sup>41</sup> Zbornik zakona, uredaba i naredaba. Stvarno kazalo za godinu 1945., Svezak I. – XII. (Zagreb, s.a.), 225.

<sup>42</sup> Isto, 281.-285.

<sup>43</sup> AIDGL, HA, 230.

<sup>44</sup> Zoran Janjetović, “O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca”, *Tokovi istorije*, 1-2 (Beograd, 2002.), 32.-33.

<sup>45</sup> *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, 99E.; Nećak, “O problemu “razseljenih oseb” (D.Ps.) in jugoslovanskih “Volksdeutscherjev” v Austriji ter o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945 – 1947)”, 566.

Načelnik političkog odjeljenja Ministarstva vanjskih poslova FNR Jugoslavije, Beograd, dr. Jože Brilej, izvijestio je 18. siječnja 1946. Ministarstvo unutrašnjih poslova FNR Jugoslavije, Beograd, da je Ministarstvo vanjskih poslova “*dostavilo vladama velikih Saveznika traženje vlade FNRJ da se isele iz jugoslavenske teritorije pripadnici nemačke manjine. Prema odlukama Potsdamske konferencije, zainteresovane zemlje moraju koordinirati način iseljavanja sa Savezničkim kontrolnim većem u Berlinu pa je potrebno da naš predstavnik u Berlinu podnese Savezničkom kontrolnom veću konkretan predlog iseljenja nemačke manjine iz Jugoslavije. /.../*.” Od Ministarstva unutrašnjih poslova je zatraženo, da Ministarstvu vanjskih poslova žurno “*dostavi svoj predlog za iseljenje nemačke manjine iz Jugoslavije. Ujedno ponovo molimo da nam se dostavi tačan broj pripadnika nemačke manjine koje treba iseliti.*”<sup>46</sup>

Nakon što je u kolovozu 1947. godine Vlada Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika odbacila prijedlog Jugoslavije iz srpnja 1946., da se preostalih 110.000 jugoslavenskih folksdojčera iseli u sovjetsku okupacijsku zonu Njemačke, Ministarstvo vanjskih poslova FNR Jugoslavije iznijelo je 20. rujna 1947. Predsjedništvu Vlade i Ministarstvu unutarnjih poslova FNRJ mišljenje: “*Obzirom na ovaj negativan odgovor Vlade SSSR i obzirom na poznati negativan stav Zapadnih Sila po pitanju iseljenja naše nemačke manjine, nema izgleda da bi se ovo pitanje u dogledno vreme moglo rešiti na legalan način, ma da će se ono moći ponovo pokrenuti i pred Kontrolnim savetom u Berlinu i prilikom raspravljanja o mirovnom ugovoru sa Nemačkom. No od svega toga ne mogu se očekivati neki praktički rezultati*”.<sup>47</sup>

Jugoslavenske vlasti su, nakon svega, obustavile, odnosno odgodile iseljavanje / protjerivanje Nijemaca iz Jugoslavije, ali isto tako nisu dopuštale povratak izbjeglih ili prognanih Nijemaca u Jugoslaviju.

Konačno, “Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ” od 1. prosinca 1948., pripadnicima njemačke manjine koji se ne nalaze u Jugoslaviji, koji su do tada izbjegli ili protjerani, oduzeto je državljanstvo FNR Jugoslavije (“*Ne smatraju se državljanima FNRJ u smislu prethodne stavke osobe njemačke narodnosti koje se nalaze u inozemstvu, a koje su se za vrijeme rata ili prije rata ogriježile o svoje dužnosti državljanina nelojalnim postupcima protiv narodnih i državnih interesa naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije*”<sup>48</sup>), a time i mogućnost povratka u domovinu.

<sup>46</sup> AJ, 50-35-73.

<sup>47</sup> Isto.

<sup>48</sup> *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, god. IV, br. 105 (Beograd, 4. prosinca 1948.), 1.



## PRILOG:

### **Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva / prognaništva u zavičaj i njihova sudbina (prema iskazima / sjećanjima folksdojčera)**

O povratku Nijemaca iz izbjeglištva / prognaništva nakon rata u zavičaj u Slavoniju, brojne važne i zanimljive navode i podatke donose, u našoj historiografiji uglavnom nepoznati, objavljeni i neobjavljeni iskazi / sjećanja slavonskih Nijemaca. Uz sve nedostatke koje takvi subjektivni izvori donose, iskazi / sjećanja pojedinaca izuzetno su korisni i nezaobilazni, zbog malobrojnosti odnosno nedostupnosti dokumentacije, a u mnogočemu svjedočanstva sadrže podatke, koji su nenadoknadivi iz drugih izvora.

#### **Dragica Elizabeta Eklić rođ. Dorong (1926.) iz Osijeka**

Obitelj Dorong iz Osijeka, izbjegla je potkraj 1944. u Njemačku, gdje je dočekala kraj rata. Početkom 1946. uputili su se iz Njemačke, u transportu koji su organizirali Sovjeti, na povratak u zavičaj. Majku su joj uhitili i internirali u Subotici, a ona je nakon dolaska kući u Osijek ubrzo uhićena i internirana u logor Valpovo.

*“/.../ Bila sam u Njemačkoj od 1. XI 44 do siječnja mjeseca. Bili smo u Ruskoj zoni, poslali su nas u Jugoslaviju. Moju su mamu ostavili u Subotici jer je rođena Šenberger a mene su poslali u Osijek. /.../ i tu noć sam dospjela u Valpovo mislim da je moglo biti 20 ili 21/I 1946 godine. Zima slabo obučena slabo jesti bila sam i bolesna Ja sam bila u 20 godini ako sam trebala vreće dizati padala jer puna vreća bila teška od mene. Slaba hrana ušljiva posle sam kopala na groblju. /.../”*

(Pisani iskaz / pismo Dragice Elizabete Eklić iz Osijeka 1998. Vladimiru Geigeru; Geiger, *Radni logor Valpovo*, 397.)

#### **Josef Fabing iz Vučevaca (Đakovo)**

Obitelj Fabing iz Vučevaca, izbjegla je potkraj 1944. u Austriju (Štajerska). Nakon rata vratili su se sredinom svibnja 1945. u zavičaj. Ubrzo su uhićeni i internirani u Sabirni logor Đakovo, a zatim u logore Josipovac i Valpovo, odakle su trebali biti prognani u Austriju. Kako je izgon Nijemaca zbog zatvaranja granice prema Austriji od strane savezničkih okupacijskih vlasti to onemogućio, slijede logori Velika Pisanica, Krndija, Podunavlje, Tenjska Mitnica i Kničanin uz prinudni rad.

*“Schon nach 14 Tagen hatte sich unsere Rückkehr bei der zuständigen Ortsbehörde in Djakovo durchgesprochen. Schwer bewaffnete Partisanen erschienen plötzlich bei uns und forderten uns auf, das Haus zu verlassen, um angeblich für 3 Tage nach Djakovo zu einem Verhör zu gehen. Leichtgläubig und ängstlich wie wir schon waren, folgten wir dieser Aufforderung. Das*

*Haus wurde versiegelt. In Djakovo angekommen warf man uns gleich für eine Woche in das dortige Lager für Deutsche. Von dort ging es durch das Lager in Josipovac /.../."*

(Zimmermann, *Dorfchronik Wutschewzi*, 155.-156.)

### **Marija Fischer rođ. Kalajković iz Kule (Požega)**

Amerikanci su iz Austrije (Štajerska), 6. srpnja 1945. uputili željeznicom skupinu od oko 1700 izbjeglica Nijemaca, preko Slovenije, na povratak u Jugoslaviju. Nakon dolaska u Zagreb i kraćeg zadržavanja, transport je preko Varaždina protjeran u Mađarsku.

*"/.../ Als wir uns versammelt hatten, erklärte der Gemeindesekretär, daß wir mit diesem Transport direkt in die Heimat befördert werden. Wir wurden mit amerikanischen Autos nach Kirchdorf zum Bahnhof gebracht, eingeladen und fuhren über Linz, Salzburg, Marburg, Steinbrück nach Agram (Zagreb), wo wir am 8. Juli 1945, um 8 Uhr morgens ankamen. Bevor wir nach Jugoslawien kamen, wurden wir an der Grenze in andere Waggons umgeladen. In Agram kamen wir alle mit Gepäck in eine Kaserne in der Nähe des Bahnhofs. Jeder bekam einen kleinen Laib Brot und eine Bohnensuppe. Am Nachmittag, bekamen wir wieder einen kleinen Laib Brot. Gegen 16 Uhr wurden wir in den Hof gerufen, um eine Namensliste aufzunehmen. Während des Tages wurde einige Male durch Lautsprecher verlautbart, daß wir für die Partisanen eine Spende (Kleider oder anderes) abgeben sollen. Da wir aber nur ein kleines Handgepäck besaßen, hatte niemand Überflüssiges bei sich und spendete auch niemand etwas. Die Aufnahme in die Liste wurde mehrmals unterbrochen, es herrschte schon eine Spannung, welche sich mit den Unterbrechungen steigerte. Als die Aufnahme fertig war, sind wir hineingetrieben worden, und es wurden Wachen aufgestellt. In Kürze kam der Befehl, wir sollen uns etwas Essen eingepacken und im Hof versammeln. Nach zwei Stunden wurden wir wieder zum Bahnhof gebracht und wieder in Waggons verladen. Unter strenger Bewachtung fuhren wir über Varasdin – Csakatornya der ungarischen Grenze zu. Vor der Grenze, noch in Medjumurje (Zwischenmurgebiet), mußten wir aussteigen und 25 Kilometer über die Grenze zu Fuß marschieren. /.../"*

(*Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, 798.-799.)

### **Ana Flatscher rođ. Hauck (1923.) iz Tenje (Osijek)**

Iz izbjeglištva u Austriji, vratili su se preko Slovenije, neposredno nakon završetka rata i brojni osječki Nijemci. Ubrzo su uhićeni i internirani u logore Josipovac i Valpovo, odakle su trebali biti prognani u Austriju. Kako je izgon Nijemaca zbog zatvaranja granice prema Austriji od strane savezničkih okupacijskih vlasti to onemogućio, slijede logori Velika Pisanica, Krndija, Valpovo uz prinudni rad.

*“/.../ Radili su poljoprivredne poslove sve do dolaska Amerikanaca 4. svibnja 1945., kada su ih austrijske vlasti obavijestile da “Jugoslavija zove svoj narod kući.” Vraćali su se zajedno sa zarobljenim vojnicima. Već u Sloveniji su im oduzimali vredniju imovinu /.../. Dana 10. srpnja 1945. godine stigli su u Zagreb gdje su im oduzeli preostale stvari koje su imali kod sebe. /.../ Iz Zagreba su u otvorenim vagonima išli prema Mađarskoj. Budući je pruga bila mjestimice razorena, išlo se i pješice. Mađari ih, međutim, ne primaju, pa se ponovno vraćaju /.../ Austrijanci ih, također, ne primaju, pa se ponovno vraćaju u Zagreb iz kojeg kreću prema Slavoniji. Putuje se vlakom, pješice, po kiši i vrućini. Javlja se i prve bolesti: od difterije umire Anina prijateljica. Na putu se povremeno zaustavljaju u selima./.../ Iz Našica pješice odlaze u njemačko selo Krndija, okruženo □icom u kojem borave 14 dana. U Valpovo sti□u 1. rujna 1945. /.../ Iz logora je puštena 7. svibnja 1946. Majka joj je u međuvremenu umrla (grob joj se i danas nalazi u Valpovu). /.../”*

(Heine, “Osječka svjedočanstva”, 37.; Geiger, *Radni logor Valpovo*, 386.)

### **Georg Frei iz Kešinaca (Đakovo)**

Sovjeti su iz Njemačke neposredno nakon rata, u ljeto 1945., uputili željeznicom poveću skupinu izbjeglica Nijemaca, preko Čehoslovačke, na povratak u Jugoslaviju. U nastojanju da dođu u zavičaj, u prvom su pokušaju bili onemogućeni i vraćeni s mađarsko - jugoslavenske granice kod Subotice. Nakon kraćeg boravka u Mađarskoj i neizvjesnosti, ipak su upućeni u Jugoslaviju, ali kad su stigli u Bačku, najprije slijedi internacija u Sekiću, zatim u Gakovu i napokon u logoru Kruševlje.

*“/.../ Somit begann für uns eine ganz schlimme Zeit. Von den Russen wurde ein großer Transportzug zusammengestellt mit der Parole: Es geht wieder in die alte Heimat. Es kam jedoch ganz anders. Wir wurden in geschlossene Viehwaggons samt Gepäck verfrachtet. Über die Tschechoslowakei ging es mit russischer Militärbegleitung Richtung Heimat. An der ungarisch – jugoslawischen Grenze (Subotica) wurde der Transportzug den Partisanen übergeben. Wir wurden wieder zurückbefördert und landeten erstmals auf einem Abstellgleis im Innenland Ungarns. Es gab nichts mehr zu essen. Es blieb uns daher nichts anderes übrig, als bei der ungarischen Bevölkerung zu betteln. So mancher junge Mensch hatte das Glück, bei den Ungarn als Arbeitskraft aufgenommen zu werden. Denen ging es besser. Alte Menschen sowie Mütter mit Kleinkinder waren bei den Ungarn unerwünscht. So ging es Monate von einem Abstellgleis zum anderen – ohne Nahrung. Wir lebten vom Betteln und was wir uns so organisieren konnten (stehlen). Der Hunger war sehr groß. Eines Tages wurde der Transportzug ganz überraschend an eine Lokomotive gekoppelt und ohne Rücksicht auf zurückgebliebene Transportangehörige – die niemals wieder zusammenfanden – fuhr der Zug los. Es blieben Mütter ohne ihre Kinder, und auch umgekehrt, zurück. Nach einer Nachtfahrt landeten wir am Bahnhof Sekic / Jugoslawien. Wir wurden*

*samt Gepäck ausgeladen und in den Häusern ehemaliger deutscher vertriebener Angehöriger untergebracht. Es gab sehr wenig zu essen. /.../ Wir wurden dann weiter zu Fuß bis zum Bahnhof getrieben und in Schotterwaggons verfrachtet. Die Fahrt ging die ganze Nacht durch, bis wir an einem Bahnhof anhielten. Mit eisenstangen schlugen die Partisanen auf uns ein. Von nun an wußten wir, was uns erwartet. In Gakovo war die Fahrt zu Ende. Von dort ging es zu Fuß nach Kruševlje. In Kruševlje angekommen, wurde wir in Häuser eingeteilt. Kruševlje war ja bereits schon ein Vernichtungslager. /.../”*

(Utri, Schnapper, *Heimatsbuch Semelzi und Keschinzi*, 296.-297.)

### **Johann Freihaut iz Vučevaca (Đakovo)**

Obitelj Freihaut iz Vučevaca, nedugo nakon povratka iz izbjeglištva u zavičaj, odvedena je u Sabirni logor Đakovo. Slijede logori Josipovac i Valpovo, odakle su trebali biti prognani u Austriju. Kako je izgon Nijemaca zbog zatvaranja granice prema Austriji od strane savezničkih okupacijskih vlasti to onemogućio, slijede logori Velika Pisanica, Krndija, Belje i Knićanin uz prinudni rad.

*“Am 21. Mai 1945 kehrte ich vom Kriege zurück, und am 9. Juni 1945 wurde ich mit meiner Frau und zwei Kindern in das Internierungslager gebracht. Zuerst wurden wir nach Djakovo gebracht, wo wir einige Tage verbringen mußten in einer alten Mühle, und dann kamen wir nach nach Josipovac bei Esseg ins Lager /.../.”*

(*Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, 779.; Zimmermann, *Dorfchronik Wutschewzi*, 149.)

### **M. Fritschek iz Pridvorja (Đakovo)**

Nijemcima izbjeglim potkraj rata u Austriju, koje su Sovjeti u lipnju 1945. uputili u zavičaj, jugoslavenske su vlasti onemogućile povratak. Naime, transport u kojem su se nalazili bio je vraćen s jugoslavenske granice kod Subotice.

*“Das Gebiet war von den Russen besetzt. Die stellten im Juni 1945 einen Transport zusammen und führten unsere Leute über Ungarn zur jugoslawischen Grenze bei Subotica. Wie sie da standen mit dem Transport, kommen schon einige zurück, die in dem ersten Transport nach Jugoslawien fuhren. Nach ihren Berichten wurden sie um und in der Stadt Subotica herumgejagt, bis sie das bißchen, was sie gehabt haben, verloren haben und wieder nach Ungarn kamen. /.../.”*

(Sehl, *Heimatsbuch Drenje – Slatinik – Manditschewac – Pridvorje*, 386.)

### Josef Fuderer iz Valpova

Obitelj Fuderer iz Valpova, neposredno nakon završetka rata, vratila se, potkraj svibnja 1945., iz Austrije preko Slovenije s povećom skupinom od oko 400 Nijemaca u zavičaj. Nakon povratka internirani su u logor Valpovo, gdje su J. Fudereru umrli majka i nećak.

*“Am 20 Maj ferlasen wiehr Östraich, das orht Unt(...)bremstetten, und kehren mit Ross und wagen nach d(...) dehr allten Heimat zu. Fon Untehrbremstetten bis zu dehr grenze begleiten uns die Russen, als wiehr in Ljutomer ankamen wurden wiehr aufgehalten, die kolon vom 78 wagen und 404 personen. Da gab man unz bekant das Ross und wagen son(...) das was aufgeladen auf den wagen ist, gekert nicht muz so dehr das wiehr unz ales genomen, nacher trieben sie unz in das gemeinde haus in Ljutomer vo man u(...) das geld sovie auh schmuk un uhren wegnam. Von da gehen wiehr zufus bis nach Valpovo wo wiehr ankamen 15. VI 1945. so kamen wiehr wiedehr in unzehre lehre heusehr, abehr nicht auf die dauer. /.../ Untehr den ferstorben wahr auh meine Mutter Rosine Fuderer, mein kusine Josef Fuderer. /.../ Als wiehr aus dem lagehr kamen wurde unz eingehendigt abfertigung das unzehr hab un guth Konfisziehrt ist, da mit wahr(...) wiehr obtah los und heimat los.”*

(Bundesarchiv Koblenz, Ost - Dok. 2; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 819.-823.; Geiger, *Radni logor Valpovo*, 395.-396.)

### Hans Gass iz Vučevaca (Đakovo)

Nijemci iz Vučevaca, koji su se neposredno nakon rata vratili iz izbjeglištva u zavičaj, uhićeni su i internirani poput ostalih Nijemaca Đakovštine u Sabirni logor Đakovo, a zatim u logor Krndija, te slijede i drugi logori u Slavoniji, Baranji i Bačkoj uz prinudni rad.

*“/.../ Als der Krieg zu Ende war, übernahmen die Engländer die Flüchtlinge. Die jugoslawischen Partisanen verlangten ihre Auslieferung, jedoch die Engländer lehnten ab. Manche wolten unbedingt zurück in die alte Heimat, was ja eigentlich die Engländer verhindern wollten. Die Familie Friedrich Schnur mit Schwiegertochter (geb. Saal) und Enkel, mit Sohn Schnur Martin und seiner Frau Magdalena Schnur, geb. Flamm, fuhren heimlich ohne Erlaubnis zurück. Sie kamen auch zu Hause an aber man deportierte sie kurz danach ins berühmte Konzentrationslager nach Krndija. Martin Schnur nahm sich jedoch vorher das Leben, seine Frau Magdalena - Lenibäsl – überlebte das Lager und kam zuerst bei Familie Johann Zimmermann unter und wanderte später mit der Zimmermann Familie nach Deutschland (Lienzingen b. Mühlacker, spater nach Wiesloch) aus. /.../.”*

(Zimmermann, *Dorfchronik Wutschewzi*, 141.)



### **Lorenz Gratz (1929.) iz Tomašanaca (Đakovo)**

Obitelj Gratz iz Tomašanaca, izbjegla je potkraj listopada 1944. u Austriju (Štajerska). Nakon rata vratili su se iz izbjeglištva u zavičaj. Odmah su uhićeni (otac i majka s dva maloljetna sina, uključujući i dva sina s njihovim obiteljima) i odvedeni u Sabirni logor u Đakovu. Zatim slijede logori Krndija, Josipovac, Valpovo i na posljetku Krndija uz prinudni rad.

*“Ende Oktober 1944 wurde ich mit meinen Eltern und Geschwistern nach Österreich evakuiert. Nach Ende des Krieges kamen wir mit unseren zwei Pferdegespannwagen nach Slawonien zurück. Sogleich wurden wir in das Sammellager für Deutsche, in die alte Mühl, nach Djakovo gebracht. Das waren meine Eltern, mein Bruder und ich, sowie zwei weitere Brüder mit ihren Familien. Die Stationen unseres Leidens brachte uns nach Krndija, Josipovac, Valpovo und wieder zurück nach Krndija. In allen Lager war es das gleiche: Sterben, Hunger, Durst, Jammer und Not. /.../”*

(Usmeni iskaz Lorenza Gratz iz Oberdischingena, Njemačka, od 25. kolovoza 2002. Stefanu Schwobu, Dietenheim, Njemačka)

### **Maria Heckel rođ. Gass iz Vučevaca (Đakovo)**

Obitelj Paula Gassa iz Vučevaca, u nastojanju da se iz Austrije (Štajerska), gdje je u izbjeglištvu dočekala kraj rata, vrati u zavičaj, bila je onemogućena. Naime, transport u kojem su se nalazili vraćen je s jugoslavenske granice kod Subotice.

*“/.../ Irgendjemand verkündete, es geht wieder in die Heimat zurück. Wiederum stiegen wir hoffnungsvoll in den Zug und waren innerlich etwas erleichtert, denn diesmal sollten wir unser Dorf Wutschewzi und unsere Häuser gesund wieder erreichen. Aber bei Subotica in der Batschka verweigerten uns die jugoslawischen Partisanen die Weiterfahrt in die Heimat. /.../”*

(Zimmermann, *Dorfchronik Wutschewzi*, 144.)

### **Franz Hirschenberger (1933.) iz Mrzovića (Đakovo)**

Nakon povratka iz izbjeglištva u Austriji (Štajerska) u zavičaj, obitelj Hirschenberger iz Mrzovića, uhićena je i internirana u Sabirni logor Đakovo, a zatim u logore Josipovac i Valpovo, odakle su trebali biti prognani u Austriju. Kako je izgon Nijemaca zbog zatvaranja granice prema Austriji od strane savezničkih okupacijskih vlasti to onemogućio, slijede logori Velika Pisanica, Krndija, Podunavlje, Tenje, Knićanin uz prinudni rad.

*“Mit meiner Mutter, Großmutter und drei Geschwister wurden wir nach der Rückkehr aus der Steiermark in das Sammellager nach Djakovo gebracht. In der Mühle wurden wir von den Partisanen bewacht. Außer uns gab es da noch einige deutsche Kriegsgefangene, die in einem sehr bedenklichen Zustand waren, sie konnten kaum im Hof umher gehen, denn sie*

*waren durch den Hunger arg geschwächt. /.../ Nach etwa zehn Tagen trieb man uns, mit vielen anderen Deutschen aus dem Kreis Djakovo nach Josipovac, und danach nach Valpovo. /.../."*

(Pisani iskaz Franza Hirschenbergera iz Dietenheima, Njemačka od 3. siječnja 2002. Stefanu Schwobu, Dietenheim)

### **Theresia Kmett rođ. Kollmann iz Krndije (Đakovo)**

Pretežiti broj Nijemaca iz Krndije izbjegao je potkraj listopada 1944. iz zavičaja u Austriju (Štajerska), gdje su i dočekali kraj rata. Manji broj ih se nakon rata odlučio i nastojao vratiti svojim kućama. Nadomak zavičaju, na mađarsko – jugoslavenskoj granici uhićeni su i internirani u logor.

*"Die Heimreise traten wir vier Familien im Juni 1945 an, und zwar in Zügen über Ungarn. Oftmals mußten wir auf freiem Feld aussteigen und wußten nicht, wann es wieder weitergeht. Wir schliefen im Straßengraben, damit wir etwas geschützt waren. /.../ Als wir nichts mehr weit von Esseg entfernt waren, freuten wir uns zusammen mit den vielen Mitreisenden, bald wieder in der Heimat zu sein. Bei unsere Ankunft in Vilan, Südungarn, empfinden uns die Partisanen mit bösen Worten, darunter auch ein deutschsprechender. Wir mußten alle aussteigen und kamen ins Lager. /.../."*

(Stolz, *Krndija Heimatbuch*, 257.-258.)

### **Magdalena Mak rođ. Hahn (1930.) iz Mrzovića (Đakovo)**

Obitelj Hahn iz Mrzovića izbjegla je potkraj rata u Austriju. Neposredno nakon rata, u svibnju 1945., vratili su se u zavičaj. Idućeg dana svi su odvedeni u Sabirni logor Đakovo. Zatim slijede logori Josipovac i Valpovo, odakle su trebali biti prognani u Austriju. Kako je izgon Nijemaca zbog zatvaranja granice prema Austriji od strane savezničkih okupacijskih vlasti to onemogućio, slijede logori Velika Pisanica, Krndija, Podunavlje uz prinudni rad.

*"Pod kraj rata u maju 1945 god. smo moj brat 17 g., ja 15 g. i moja sestra 13 g. i rodbinom došli sa zaprećnim kolima iz Austrije do jugoslavenske granice, tu su nas Partisani dočekali, skinuli sa kola i sve naše vlasništvo oduzeli. Zatvorili su nas u jednu zgradu, drugi dan su nas otpremili do Osijeka. /.../ Iz Osijeka su nas pješke tjerali u logor Josipovac /.../."*

(Pisani iskaz / pismo Magdalene Mak (rođ. Hahn) iz Ivankova od 13. veljače 2002. Stefanu Schwobu, Dietenheim, Njemačka)

**Simon Mehlman (1912.) iz Vučevaca (Đakovo)**

Obitelj Mehlman iz Vučevaca izbjegla je potkraj listopada 1944. u Austriju (Koruška), gdje su dočekali kraj rata. U nastojanju da se nakon rata vrate u zavičaj, u tome su onemogućeni i vraćeni iz Slovenije u Austriju.

*“/.../ Nach ein paar Tagen wollten wir mit den anderen zurück in unsere alte Heimat fahren, denn wir hatten noch unseren Wagen und die Pferde. Als wir nach Unterdrauburg (Dravograd) hinter der österreichische Grenze kamen, warteten bereits Partisanen auf uns und hielten uns in einem Hof fest. Am nächsten Morgen mußten 2 Mann aus unserer Gruppe in die 'Kommandantur', wo ihnen ein Offizier schroff befahl, daß die Wagen, Pferde samt unserer Habe da bleiben müssen, und wir selbst müssen in das von den Jugoslawen für die deutsche Zivilbevölkerung eingerichtete Konzentrationslager nach Maribor (Marburg) gehen. Kaum hatten wir das erfahren, da spannten wir heimlich unsere Pferde vor die Wagen und es gelang uns, unbemerkt und ohne jeglichen Widerstand der Partisanen mit unseren fünf Wagen aus dem Hof zu fahren. Unsere Fahrtziel war aber nicht die alte jugoslawische Heimat, sondern zurück nach Österreich in die englische Besatzungszone. /.../”*

(Zimmermann, *Dorfchronik Wutschewzi*, 152.-153.)

**Marija Nothdurft rođ. Krebs (1921.) iz Velimirovca (Našice)**

Obitelj Krebs iz Velimirovca uputila se je nakon rata, iz izbjeglištva u Šleziji, u svibnju 1945., u transportu koji su organizirali Sovjeti i Britanci, na povratak u zavičaj. Nakon dolaska u Jugoslaviju, ubrzo su uhićeni i internirani u logor Valpovo, gdje je M. Nothdurft umrla i malena kćerka. Zatim slijede i logori Podunavlje, Darda i Kničanin uz prinudni rad.

*“Ich gehörte zu den 10 Familien mit 44 Personen, die nach Kriegsende 1945 aus Österreich in verschiedenen Gruppen zur Heimkehr in das befreite Jugoslawien aufgefordert wurden. /.../ Die Russen und die Engländer ermutigten uns zur Heimfahrt und organisierten im Mai 1945 einen Transport. Hoffnungsvoll ließen sich viele Landesleute von den Engländern in Lkws jugoslawischen Grenze fahren und dort den Partisanen übergeben. Diese Übergabe wurde für viele Menschen der Beginn einer mehrjährigen Leidenszeit, für viele auch ein Weg in den Tod. /.../ Im Juli 1945 wurden wir nach Valpovo verlegt und trafen dort mit anderen ehemaligen Dorfbewohnern zusammen. In Valpovo starb mein Töchterlein. /.../”*

(*Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 812.-814.; Geiger, *Radni logor Valpovo*, 385.)

### Josefina Pirk iz Kravica (Osijek)

Nijemci iz Kravica, izbjegli su početkom studenoga 1944. u Austriju. Neposredno nakon rata, mnogi su se odlučili vratiti u zavičaj. Ubrzo su uhićeni i internirani u logore Josipovac i Valpovo, odakle su trebali biti prognani u Austriju. Kako je izgon Nijemaca zbog zatvaranja granice prema Austriji od strane savezničkih okupacijskih vlasti to onemogućio, slijede logori Velika Pisanica, Krndija, Valpovo uz prinudni rad.

*“/.../ Schon kurz nach Kriegsende begaben wir uns auf den Rückweg in die Heimat, um unsere Felder zu bestellen, wozu vor allem meine Schwiegereltern drängten, bestärkt von noch vielen Landsleuten aus unserem Heimatort sowie anderen Landsleuten aus Slawonien. /.../ Als wir dann die jugoslawische Grenze in der Baranja erreichten, waren wir auch schon wieder in der Hand der Tito-Partisanen, die uns nach Beli Manastir in eine Schule brachten, wo es erstmals etwas Warmes zu essen gab. Nach einigen Tagen trieb man uns zu Fuß nach Esseg, wo wir nachts spät ankamen und im Hof des Hauses Desatigasse 45 übernachteten. Am darauffolgenden Tag trieb man uns ins Lager Josipovac (in unseren Heimatort!)/.../ Im Josipovacer Internierungslager blieben wir einige Wochen. Als im Juli 1945 ein Eisenbahntransport (Viehewaggons!) zusammengestellt wurde, sollten auch wir mit diesem Transport weggeschafft werden. /.../ Das Lager Josipovac wurde nun aufgelöst und die zurückgebliebenen Lagerinsassen in das 16 km entfernte Lager Valpovo zu Fuß getrieben./.../ Im Lager Valpovo wurde auch ein Eisenbahntransport zusammengestellt. /.../ Dieser Transport ging – wie schon der erste aus Josipovac – wieder in Richtung Österreich. Der erste Transport kam nach Leibnitz, wo man die Leute damals aus den Waggons trieb – und sie somit auf österreichischem Boden frei waren. Unser Transport kam jedoch nur bis zur österreichischen Grenze, an der uns die britischen Besatzungsbehörden jedoch nicht mehr nach Österreich hinein ließen. Da war nicht nach Österreich hineinkommen, ging der Transport wieder zurück nach Oberslawonien, nach Velika Pisanica. In diesem Rücktransport waren an die zweitausend Volksdeutsches, die nun in Velika Pisanica ankamen. Später kamen noch zwei Transporte hinzu, sodaß es jetzt an die sechstausend Lagerleute in Velika Pisanica gab. /.../”*

*(Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band II, 798.-800.; Geiger, Radni logor Valpovo, 390.-391.)*

### Johann Schenkenberger (1932.) iz Velimirovca (Našice)

Obitelj Schenkenberger iz Velimirovca izbjegla je potkraj 1944. u Njemačku (Tiringija). Nakon rata vratili su se u zavičaj. Ubrzo su uhićeni i internirani u logor Valpovo, odakle su trebali biti prognani u Austriju. Kako je izgon Nijemaca zbog zatvaranja granice prema Austriji od strane savezničkih okupacijskih vlasti to onemogućio, slijede logori Velika Pisanica, Krndija, Darda, Tenjska Mitnica i Knjanić uz prinudni rad.

*“Unsere Großeltern, wir drei Enkelkinder und andere Landsleute machten uns auf den Weg und kamen in Velimirovac an. Nach 2 Wochen Aufenthalt im Hause der Großeltern mußten wir uns im Gemeindeamt*

*Naschitz melden und "landeten" im Lager Walpach. Von dort aus wurden zwei Transporte nach Österreich geschickt, weil die jugoslawische Regierung alle Deutschen aus dem Lande jagen wollte. Der 1. Transport wurde angenommen, der 2., mit dem wir "abgeschoben" werden sollten, mußte über Laibach zurück. /.../*

(*Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, 823.-824.; Geiger, *Radni logor Valpovo*, 419.)

### **Stefan Schwob (1930.) iz Mrzovića (Đakovo)**

Obitelj Josipa i Magdalene Schwob iz Mrzovića, s četvero maloljetne djece, izbjegla je potkraj listopada 1944. u Austriju (Štajerska). Nakon završetka rata, potkraj svibnja 1945., vratili su se u zavičaj. Idućeg dana svi su uhićeni i internirani u Sabirni logor Đakovo. Zatim slijeđe logori Tenje, Josipovac, Valpovo i Krndija uz prinudni rad.

*"/.../ Mi smo □ivili u Mrzoviću pa smo 27.10.1944 izbjegli sa kolima preko Mađarske u Austriju. Kad su tamo došli Rusi oni su nam rekli, idite nazad u Jugoslaviju tamo sada ima dosta posla, poslije rata. Preko Podravine smo oko kraj svibnja 1945 god. došli posljepodne kući. Od Narodnog Odbora je odmah došao oglas da je sva imovina od švaba konfiscirana i da nemamo nikakvih dr□avljanskih i ljudskih prava i da se pripreмимо da će nas sutra u jutro odvesti u Djakovo, gdje je u starom mlinu naređen logor za sve švabe iz Djakovštine./.../."*

(Pisani iskaz / pismo Stefana Schwoba iz Dietenheima, Njemačka od 15. prosinca 1996. Vladimiru Geigeru; Geiger, *Radni logor Valpovo*, 409.)

### **Johann Stemmer (1923.) iz Osijeka**

Iz izbjeglištva u Austriji, vratili su se preko Slovenije, neposredno nakon završetka rata i brojni osječki Nijemci. Ubrzo su uhićeni i internirani u logore Josipovac i Valpovo, odakle su trebali biti prognani u Austriju. Kako je izgon Nijemaca zbog zatvaranja granice prema Austriji od strane savezničkih okupacijskih vlasti to onemogućio, slijede logori Velika Pisanica, Krndija, Valpovo uz prinudni rad.

*"Mai 45. Die Essegger Großgrundbesitzer (Zandt, Plechl, Gebr, Giner, und noch einige) kehrten mit ihrem Anhang aus Österreich mit den Planwägen zurück (denn sie haben sich ja nicht gegen das Volk verständigt, und hofften wieder auf ihrem Grund und Boden arbeiten). In Radkersburg (Gornja Radgona) kam die erste Visitation seitens der Partisanen bzw JNA und da hat man die Wägen schon ganz schön geleert. Doch wir wollten weiter. Man hat uns eine "Propustnica" ausgestellt und weiter gings bis an die Drau. Über die sind wir mit Pontons übergesetzt und dann Richtung Esseg weitergefahren. In Djurdjevac war dann das Ende. Wir ruhren in den Gemeindefhof und dann heiß es Aussteigen und in den Nachbarhof zur*

*Aufnahme gehen. Wir haben dann noch schnell Schmuck und Wertsachen am Leib versteckt, denn das Gespann dann und die Wagen sahen wir nicht mehr. Am nächsten Tag marschierten wir mit Eskorte nach Ferdinandovac, wo man uns mit Booten nach Ungarn brachte. Unsere Großgrundbesitzer wollten aber nach Esseg. Mit der Bahn fahren wir dann bis Magyarbol, wo uns in der Nacht die JNA abholte und nach Beli Manastir brachte. /.../ Am nächsten Tag ging es mit der Bahn gegen Esseg. /.../ Von da kamen wir nach Josipovac in das gewesene Arbeitsdienstlager. Hier zogen wir dann noch das Drahtverhau und das Gelände. Bei der Aufnahme gabs keine Deutsche mehr, alle waren sie nun Kroaten (denn man hoffte auf diese Art schneller herauszukommen - welch ein Irrtum). Nach ungefähr 14 Tagen, mitte Mai sind wir dann per pedes apostolorum nach Valpovo gegangen. /.../ Anfangs, also Mai 1945, stellte man einen Transport zusammen (freiwillig nach Österreich) und Waggonierte ihn ein. Dieser kam auch tatsächlich durch. Ermuntert durch diese Tatsache stellte man einen zweiten auf. Doch dieser hatte Pech. Man kam nur bis zur Grenze und dann heißes zur Fuß zurück. Die 300 km waren für so manchen zuviel. Der Rest kam bis zu Lager Krndija und auch wieder nach Valpovo. /.../”*

(Pisani iskaz / pismo Johanna Stemmera iz Ettlingen - Schöllbronna, Njemačka od 16. prosinca 1994. Karlu Schummu, Böblingen, Njemačka; Geiger, *Radni logor Valpovo*, 388.)

### **Anna Tschapo rođ. Gessert iz Kešinaca (Đakovo)**

Nijemci iz Kešinaca, pretežito su potkraj listopada 1944. izbjegli u Austriju i Njemačku. Mnogi su se nakon rata odlučili na povratak svojim kućama u Slavoniju. U nastojanju da se vrate u zavičaj bili su onemogućeni. Naime, transport u kojem su se nalazili bio je vraćen s jugoslavenske granice kod Subotice.

*“/.../ Die Russen sagten zu uns `Ihr aus Jugoslawien könnte alle nach Hause!’ Wir freuten uns natürlich, da wir glaubten, wir kommen wieder nach Keschinzi. Doch wie enttäuscht waren wir, als nach drei Wochen Fahrt an der Grenze Jugoslawien – Ungarn, in Subotica, ankamen. Es war Nacht, die jugoslawischen Zöllner kamen, und wir mußten unsere Habe am schnellsten Weg herauswerfen und aussteigen. Der Zug fuhr weiter – aber ohne uns. Uns haben sie alles weggenommen bis auf das, was wir an hatten. Drei Tage haben sie uns schikaniert, bis wir glaubten, wir würden alle erschossen. Drei Tage ging das so, dann kam wieder ein Zug, der brachte uns nach Ungarn, unweit der jugoslawische Grenze. /.../”*

(Utri, Schnapper, *Heimatbuch Semelzi und Keschinzi*, 293.)



### Karl Tscherny (1901.) iz Kravica (Osijek)

Obitelj Tscherny iz Kravica izbjegla je početkom studenoga 1944. u Austriju (Štajerska). Potkraj rata vratili su se u zavičaj. Ubrzo su uhićeni i internirani u logor Josipovac. Zatim slijede logori Valpovo, Podunavlje i Tenje uz prinudni rad.

*“/.../ Am 11. April 1945 bin ich mit Ehefrau und Tochter und mit noch über weiteren Familien, die sich alle in der Steiermark befanden, zur Rückfahrt in die Heimat aufgebrochen, um “unsere Felder zu bestellen”. Noch 10 Tage vor diesem unseren “Aufbruch in die Heimat” war unser Sohn Georg auf Kurzurlaub und hat uns angefleht, von diesem Wagnis abzulassen; auch den Rat und die Warnungen guter Freunde schlugen wir aus. Wir kamen dann über Marburg/Drau am 14. April in Rann an. Von hier wurden wir dann von der Feldgendarmarie wieder zurück in Marsch gesetzt und kamen am 9. Mai über Unterdrauburg in Völkermarkt/Kärnten an. Hier Blieben wir bis zum 14. Mai, dann haben wir – unter Versprechungen der Tito – Partisanen, die damals in Südkärnten die Herren waren – in einem großen Treck den Rückweg in die Heimat angetreten. Nach ca. 8 km schon erste Plünderungen, in Windischgrätz Austausch unserer Pferde und Wagen, in Rann wurden wir gefragt, ob wir heim oder nach Deutschland zurück wollen. Wir wollten “heim”! Pferde und Wagen wurden uns, bis auf Handgepäck, weggenommen und vor dem Abmarsch zum 3 km entfernten Bahnhof nochmals um die wenigen noch guten Sachen aus dem Gepäck “erleichtert”. Am 30. Mai kamen wir nachts spät “daheim” auf dem Bahnhof an und erfuhren sofort, daß alle Dorfbewohner, bis auf 3 Familien, interniert seien. Am nächsten Tag marschierten auch wir durch Tor des Internierungslagers Josipovac./.../”*

*(Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band II, 796.-797.; Geiger, Radni logor Valpovo, 373.)*

### Anton Zimmermann (1928.) iz Vučevaca (Đakovo)

Potkraj 1944. A. Zimmermann je unovačen u Wehrmacht i upućen na vojnu obuku u Austriju (Stockerau). U Austriji (Koruška) je i dočeka kraj rata u britanskom, odnosno američkom zarobljeništvu. Nakon puštanja iz zarobljenništva, odlučuje se na povratak u zavičaj. Nakon internacije u logoru kod Maribora, uslijedio je “križni put” i prinudni rad u okolici Varaždina, odakle je napokon s ostalima i otpušten iz zarobljenništva.

*“/.../ Die amerikanischen Offiziere erklärten in deutscher Sprache den Soldaten, es würde ihnen nichts geschehen, wenn sie sich auf heimatlichem Boden nichts zu Schulden hatten kommen lassen und dort niemanden umgebracht hätten. Ich, Anton Zimmermann, mit meinen Freunden aus Wutschewzi, Anton und Michael Frei, waren der Meinung, daß uns nichts passieren könne, da wir als 17-Jährige nichts Böses getan hatten. Welt- und lebensunerfahren wie wir schon waren, wollten wir nicht in einem für uns*

*damals fremden Land bleiben, da man uns mehrfach versicherte, wir würden nach Hause entlassen, wo angeblich unsere Eltern unversehrt geblieben wären. So lieferten uns die Amerikaner den Jugoslawen aus. Beim Grenzübertritt erwarteten uns aber schon Partisanengruppen, um uns alle gleich in Empfang zu nehmen, und trieben uns in ein Feldlager bei Maribor. /.../."*

(Zimmermann, *Dorfchronik Wutschewzi*, 158.-159.)

### **Eleonora Zorn, rođ. Wittner iz Drenja (Đakovo)**

Obitelj Wittner, uputila se je u svibnju 1945. iz izbjeglištva u Njemačkoj (Tiringija), na povratak u zavičaj. Povratak im je u domovinu od jugoslavenskih vlasti bio onemogućen, te su se s brojnim njemačkim izbjeglicama povratnicima vratili s jugoslavenske granice u izbjegličke logore u Njemačku. Naime, transport u kojem su se nalazili bio je vraćen s jugoslavenske granice kod Subotice.

*"Wir wurden dann in Thüringen verteilt auf viele kleine Dörfer und lebten dann dort bis etwa Mai 1945, bis die Russen kamen. Um uns vor den Russen zu retten, stellten die Amerikaner wieder einen Transport zusammen und meine Oma und meine Mutter meldeten uns an für die Heimreise nach Jugoslawien. An den Grenze ließen sie uns aber nicht hinein und hatten Transparente aufgehängt, auf denen kroatisch irgendetwas stand, dass Deutsche nicht mehr hinein dürfen."*

(Pisani iskaz / pismo Eleonore Zorn, rođ. Wittner iz Mannheima, Njemačka od 25. svibnja 2002. Stefanu Schwobu, Dietenheim, Njemačka)

### Summary

#### HEIMKEHR. RETURN OF THE SLAVONIAN GERMANS FROM EXILE INTO THEIR NATIVE LAND AFTER THE WORLD WAR II AND THEIR DESTINY

By the end of the World War II, the majority of the Yugoslav Germans (*Volksdeutscher*) had been displaced and forced to leave their homes. Most of them found refuge in Austria and Germany, but also on the territory of Czechoslovakia, Poland, Hungary and Italy, where they stayed until the war was over. Many had decided to return to their native land after the war. Since the Allies considered the banished and displaced Yugoslav Germans in Austria, Germany and elsewhere to be Yugoslav citizens, they sent them back and facilitated their return to Yugoslavia. At the end of May 1945, the Yugoslav authorities made a decision according to which the Germans were prohibited from returning to Yugoslavia. Many Slavonian Germans, exiled around the end of the war, shared their destiny. They were stopped at border crossings between Austria and Yugoslavia and between Hungary and Yugoslavia, where they were prohibited from entering their native land and were sent back to refugee camps in Austria and Germany. Chiefly in 1945 and despite everything many Slavonian Germans succeeded in crossing the borders between Austria and Yugoslavia and Hungary and Yugoslavia. Still, many never reached their homes but instead they were stopped on their way through Slovenia (Prekomurje and Styria regions) and Croatia (Međimurje, the Podravina and Baranya regions). As a rule, their property was taken away from them and they were consequently sent back, or exiled again from Yugoslavia across the Austrian or Hungarian border. In spite of all efforts by the Yugoslav authorities to prevent them from returning to Yugoslavia, many Slavonian Germans managed to return to their native land right after the war. Soon afterwards, they were arrested and put away in the camps. They were dispatched from the local assembly centres to camps in Josipovac near Osijek and to Valpovo, from where they were, together with other Germans, expected to be sent back to Germany or Austria. The transport of Slavonian Germans (and other Germans from all over the territory of Yugoslavia) to Austria was organized by trains. At the beginning of July 1945, a large group of detained Germans from the camp in Josipovac was exiled, among them many who had only just returned to their native land. Since the Allies closed the borders towards Austria and Hungary in July 1945 and thus made the crossing impossible, many Germans were detained in labour camps in which many lost their lives. Many stayed there until 1946 or 1948 and were finally released. Given that most of their property was confiscated and they were denied fundamental ethnic and civil rights, the majority of Germans emigrated in the 1950s and 1960s, predominantly to Austria and Germany.

(Prijevod sažetka: Romana Čačija)

*Key words:* Germans, Yugoslavia, Slavonia, Second World War, exile, return to native land.